



De kast is gedecoreerd met de volgende scènes:

De zondeval
De zondvloed
De vlucht uit Sodom
Het offer van Izaäk

Het gouden kalf
De terugkeer van de verspieters
De koperen slang
Jefta's dochter

David en Goliath
Elia en de raven
De mannen in de vuuroven
Daniël in de leeuwenkuil

‘Een dure kast die de eeuwen zal moeten trotseeren’

Groninger Museum koopt kast met een bijzondere ontstaansgeschiedenis

De lokale Kunstkring De Ploeg is een van de speerpunten van het Groninger Museum. Een nieuw en opvallend object in de presentatie is de zogenaamde Werkmankast, die onlangs met steun van de Vereniging Rembrandt werd aangekocht. De kast uit 1943 is niet alleen een waardevolle toevoeging aan de Ploegcollectie van het museum, maar biedt tevens een aanknopingspunt om te vertellen over de kring rond Werkman en zijn productie tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Hendrik Nicolaas Werkman (1882-1945), de Groningse drukker en kunstenaar, en August Henkels (1906-1975), predikant in Winschoten en daarna in Heerenveen, leren elkaar kennen als Henkels eind 1940 samen met zijn vriend Ate Zuithoff en buurvrouw Adri Buning De Blauwe Schuit opricht. Met deze clandestiene uitgeverij willen ze een daad stellen door teksten te laten drukken die indirect naar de Duitse bezetting verwijzen en zo moreel in verzet te komen. Werkman tekent voor het drukwerk en voor de weergaloos kleurrijke en gevarieerde vormgeving van deze reeks. De drukker en de dominee sluiten een vriendschap die tot uitdrukking komt in een intensieve briefwisseling.¹ Henkels is meteen gefascineerd door Werkmans schilderijen en druksels en begint ze te verzamelen. Af en toe geeft hij Werkman ook privé een opdracht, met als hoogtepunt de kast met oudtestamentische voorstellingen uit 1943.

GRONINGER DEUREN IN EEN FRIESE KAST

Een nieuwe kast, en bovendien nog beschilderd: het is een extravagante aanschaf voor een jong domineesgezin in oorlogstijd, maar als Henkels eind 1942 na acht maanden naar Heerenveen

Kast met oudtestamentische voorstellingen

Hendrik Nicolaas Werkman
1943. Eikenhout, H 184 cm, de panelen
olieverf op triplex, elk 26 x 40 cm
Bijdrage: € 75.000, waarvan € 20.000 uit
het E.A. en C.M. Alkema-Hilbrands Fonds
GRONINGER MUSEUM

De ‘Werkmankast’ is aangekocht met steun van de Vereniging Rembrandt, mede dankzij haar E.A. en C.M. Alkema-Hilbrands Fonds, de BankGiro Loterij, de Stichting Beringer Hazewinkel, de Stichting J.B. Scholtenfonds en de Stichting H.S. Kammingafonds, de Groninger Museum Salon, de Vereniging Vrienden van het Groninger Museum en Han Leutscher-Hazelhoff ter nagedachtenis aan Dick Leutscher.



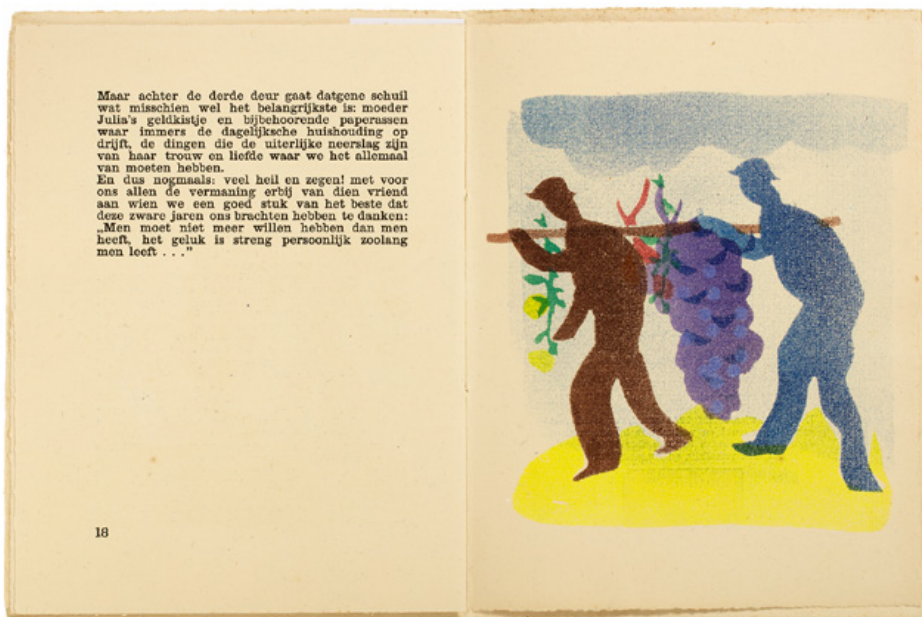
Medewerkers van De Blauwe Schuit aan de pers, met van links naar rechts: Ate Zuithoff, August Henkels, Hendrik Nicolaas Werkman en Adri Buning

is teruggekeerd uit het gijzelaarskamp Beekvliet in Sint-Michielsgestel, heeft hij behoefte aan iets nieuws. ‘Dat werd de kast!’ schrijft hij later. ‘Moeder Julia had al lang zulk een kast nodig, maar zonder deze aanleiding zou hij er zeker nog niet gekomen zijn. En vast niet zóó.’²

Waarschijnlijk wordt het plan voor het eerst besproken als het echtpaar Henkels begin maart 1943 een avond op bezoek is bij Werkman, want er is geen gedetailleerde opdracht te vinden in de correspondentie. De eerste keer dat het onderwerp ter sprake komt, is de bedoeling kennelijk al duidelijk: het moet een kast worden met drie

deuren, elk met vier paneeltjes waarop Werkman voorstellingen uit het Oude Testament zal schilderen.³

De kast zelf bestelt Henkels bij de n.v. Hindelooper Meubelindustrie van H. Amsterdam in Hindeloopen. Henkels wil een relatief onopgesmukt model, zonder beeldhouwwerk en ook zonder het karakteristieke Hindelooper schilderwerk. In plaats daarvan laat hij een schilder in de buurt van Heerenveen de eikenhouten kast grijsblauw



H.N. Werkman (illustratie en druk), twee pagina's uit F.R.A. Henkels, *Nieuwjaarsbrief 1944*, boekdruk en sjabloondruksel op papier, 23,2 x 35,2 cm. Groninger Museum.

verven (de kleur die bekend staat als Hindelooper blauw), en stuurt hij half juni twaalf paneeltjes naar Werkman. Als ze beschilderd zijn, kunnen ze eenvoudig in de deuren worden gezet.

Pas in de tweede helft van augustus begint Werkman aan de voorstellingen. Eerst is er zowel bij hemzelf als bij Henkels twijfel over de geschiktheid van de plaatjes triplex (Werkman vindt ze 'zoo nietig voor een dure kast die de eeuwen zal moeten trotseeren').⁴ Toch kost het Werkman ook als ze zich over hun bezwaren hebben heen gezet nog moeite om op gang te komen. Hij schildert doorgaans alleen in het weekend thuis en zal misschien zijn afgeschrikt door het vooruitzicht van een maandenlang project. Dat valt echter reuze mee.

BANDENPECH MET GEVOLGEN

Een idyllische fietstocht door de korenvelden in de provincie maakt de eerste inspiratie in Werkman wakker, wonderlijk genoeg dankzij pech onderweg: 'Bij het herstellen van een lekke band konden we een bespiegeling houden bij een groote tuin met boomgaard. Daar hingen wel zulke heerlijke appels die met roode wangen schenen uit te dagen, het was er zoo vredig en vol sfeer bij een ondergaande zon, het leek een paradijs. Is het dan zoo'n wonder dat je er een Adam en Eva bij gaat

denken; met of zonder slang is het van Eva vergeeflijk – zou ik het van een Eva vergeeflijk vinden als ze mij als Adam een van die appels aanbood. De volgende middag stond de schildersezel klaar en het eerste paneeltje met Adam en Eva in het Paradijs kwam spoedig klaar.'⁵ Daarna schildert hij de voorstellingen achter elkaar in een paar weken, zodat de paneeltjes nog op tijd voor Henkels' verjaardag, 9 september, in Heerenveen zijn. Daar worden ze in bijbelse volgorde in de deuren van de kast gemonteerd, van Adam en Eva linksboven tot Daniël in de leeuwenkuil rechts beneden.

De twaalf voorstellingen, geschilderd in een expressief-naïeve stijl, zijn gebaseerd op een verscheidenheid aan bijbelverhalen waarin God standvastigheid en vertrouwen tijdens onderdrukking, ontberingen of andere benarde situaties beloont, maar ongehoorzaamheid en afvalligheid straft. Dat is niet alleen een pedagogisch verantwoorde keuze voor een dominee met jonge kinderen; voorstellingen als die van David en Goliath verwijzen ongetwijfeld ook naar de actualiteit van de oorlog.

Het is duidelijk dat Henkels de onderwerpen heeft gekozen. Werkman heeft geen ervaring met het afbeelden van bijbelse thema's en vraagt in een brief om nadere uitleg.⁶ Toch slaagt hij

erin de verhalen zo helder in beeld te brengen dat de bijbelvaste dichter en schilder Hendrik de Vries, die de paneeltjes komt bekijken, ze op één na – Jefta's dochter, midden onder – allemaal herkent.

Henkels is zo gelukkig met de nieuwe aanwinst dat hij er eind 1943 een Blauwe Schuit-uitgave aan wijdt, de *Nieuwjaarsbrief 1944*. Werkman heeft daarin ter verlichting een van de voorstellingen van de kast vertaald in een druksel: de verspieders van het volk Israël die uit Kanaän terugkeren met een tros druiven en ander exotisch fruit. De lichte, kinderbijbelachtige toon van het druksel en de kastdeuren staat haaks op de situatie van het moment, en dat had Werkman al aanvoeld voor hij begon: 'Is het niet leuk al die plannen en voorbereidselen te maken terwijl je haast met zekerheid kunt verwachten dat er iets voor de deur staat dat hier de heele wereld op zijn kop zet.'⁷

Zo is de kast een monumentje van contrasten: een traditioneel meubel met moderne bijbelse voorstellingen, geschilderd door een onkerkelijke kunstenaar voor een dominee, als uitdrukking van een vriendschap die zonder de oorlog niet zou zijn opgebloeid.

Anneke de Vries

Kunsthistorica en (mede)auteur van verschillende publicaties over Werkman

Noten

1. Uitgegeven in: Hendrik Nicolaas Werkman, *Brieven rond De Blauwe Schuit (1940-1945)*, ed. F.R.E. Blom et al., Amsterdam 2008.
2. F.R.A. Henkels, *Nieuwjaarsbrief 1944*, Heerenveen-Groningen De Blauwe Schuit 32, p. 3.
3. De kast komt voor het eerst ter sprake in een brief van Werkman aan Henkels van 16 maart 1943 (brief 268). Zie verder: H.N. Werkman. *Online oeuvre-*

catalogus, raadpleegbaar via www.werkmanarchief.nl (S-83).

4. Brief 336, Werkman aan Henkels, 12 augustus 1943; zie ook A. de Vries et al., *H.N. Werkman 1882-1945. Leven & werk*, Zwolle 2014, pp. 210-211, 247.
5. Brief 344, Werkman aan Henkels, 30 augustus 1943.
6. *Ibidem*.
7. Brief 318, Werkman aan Henkels, 9 en 10 juni 1943.